

Bir Edebiyat Motifi: Baba-Oğul Çatışması

Prof. Dr. Nazire Akbulut
Ocak 2023

Ocak 2023'ün Güncel Yazısı, Elisabeth Frenzel'in edebiyat terimleri sözlüğünde yer alan "Baba-Oğul Çatışması" maddesinin çevirisidir. Bildiğimiz 'kuşaklar arası çatışma' olgusunu edebiyat eserleri üzerinden çeşitlendirmektedir. Türkçede terim oluşturma ve o terimin içeriğini doldurma sıkıntısı yaşadığımız için önce okuyacağınız metinde "motif" ve "özdek" kavramlarını ayrıntılarına girmeden genel hatlarıyla açıklamak istiyorum:

Motif, metinde açığa çıkan görsel bir özelliği varsa, ancak o zaman somutlaşır veya görünür olur. Örneğin bir metinde bir adam iki kadın arasında kalıyorsa; bu, "iki kadın arasında kalan adam" [sacayağı] motifidir. Eğer yıllar süren bir yolculuktan biri evine geri dönüyorsa; bu, "yuvaya dönüş" motifidir. Veya bir oğul yollara düşüp babasını arıyorsa; bu "babayı arama" motifi olarak nitelenir.

Bilindiği gibi, her üç motif de Homer'in *Odysseus* özdeğinde (Stoff'ta) bulunmaktadır. Demek ki bir özdek, pek çok motifin bir araya gelmesiyle oluşuyor. Motif, bu nedendir ki "en küçük özdek birimi" olarak da tanımlanmaktadır (Kautt 2012).

Baba-oğul Çatışması¹: Baba oğul arasında yaşanan çatışmanın ilk tarihlere dayandığını ve her kuşakta yeniden nükseden bir motif olduğunu söylemek için "Ödipus Kompleksi"nden destek almaya gerek yok. Çok yalın bir ifadeyle burada söz konusu olan, genç kuşağın bağımsızlık taleplerinin belirmeye başlaması, üst kuşağın ise egemenliği elinde tutmaktaki ısrarı ve bunu hâlâ uygulayacak yetenekte olması; tüm bunların sonucu ortaya çıkan güç mücadelesidir. Sürü sahibi göçerlerde ve toprak sahibi çiftçilerde, sahip olmak ve hükmetmek için tek bir erkeğe yer vardı. Normal koşullarda genç olan kişi egemenliğe boyun eğdi, ta ki yaşlı kişi ya kendi isteği ile veya zayıf düşmenin getirdiği zorunluluktan dolayı geri çekilene kadar. Kaçınılmaz sürtüşmelerin açık çatışmalara dönüşüp dönüşmemesi bu kişilerin mizaçlarına, geçerli gelenek ve görenekler ile toplumsal koşullara bağlıdır. Birinin diğerine karşı mücadelesi veya birinin diğeri tarafından ortadan kaldırılması her halükarda doğa yasası değildir. Aksine baba haklarına dayalı kültür toplumlarının yaklaşık tamamında birinin diğerine sevgi ve şefkat dolu ilgisi, diğerinin de berikine tevekülle itaat etmesi doğal olanıdır. »Baba« kavramı, genelde tanrısal olan ile devlet liderleri için kullanılan bir güzellemedir. Baba oğul arasındaki kavga olağan dışı görünür ve olağan dışı gidişat için de bir göstergedir. Tam da hükümdar koltuğuna sorunsuz geçen babalarda, oğullarını rekabete

¹ Güncel Yazının sınırlarını aşmamak için çeviriyi altı sayfaya sınırladım, bu da orijinal makalenin, yani edebiyat terimleri sözlüğünün (Frenzel 1988) söz konusu maddesinin yarısını oluşturmaktadır. Diğer yarısını başka Güncel Yazıda gerçekleştirmeyi amaçlıyorum. Köşeli parantezler [] içindeki ifadeler benim eklemelerimdir.

zorladıklarını gözlemlemek ise insana ilginç geliyor. Oysa onuru kırılmış, kayıp, aşağılanan, ölü veya oğlundan uzak gurbette yaşayan baba, 'Aranan Baba Motifi'² başlığı altında dile getirildiği gibi, oğlu tarafından sevgi ve hürmetle anılır.

Baba oğul arasındaki ilişkilerde, genelde genç kuşağın delikanlılık çağında sıkıntılar yaşanır. Baba, ancak o zaman oğlunun kendi beklentisi doğrultusunda gelişmediğini fark eder; oğul da, çocukluğunda idealize ettiği baba ile çelişki yaşadığı babanın farklı olduğunu kavrar. Birinin diğerine sevgisi veya her ikisinin birbirine karşılıklı sevgisi ne kadar büyük ise hayal kırıklığı ve öfke de o oranda büyüktür. Karakterlerinin benzerliği kadar zıt karakterde oluşları düşmanlığa yol açacağı gibi farklı yetenekte ancak benzer mizaca sahip olmaları veya farklı mizaçta ama aynı yetenekte olmaları da tehlikelidir. Baba ile oğul arasında benzerliklerin olmaması, çocuğun anneden aldığı genlere bağlanabilir. Baba, karısında hoş karşıladığı kişilik özelliklerini oğlunda gözlemlediğinde her zaman olumlamaya biliyor. Aslında oğlunda yadırgadığı pek çok garip özellikleri karısında gözlemlediğinde de yadırgaya biliyor. İki kuşak arasında büyük fikri dönüşümler meydana geldiğinde, delikanlı da eşyanın tabiatına uygun olarak yenilikten yana tavır koyduğunda, aradaki uçurum daha da büyür baba oğul arasındaki çatışma böylece dünya görüşü ve politik duruş konularında da rekabete evrilir. Bu durumda yaşam deneyimi bakımından daha zengin olan babaya ağır bir sorumluluk düşer, çünkü o, eski olanla yeniyi bir arada tartma zorunda kalır. Oysa oğul, yalnızca kendisi ve kuşağıyla birlik oluşan 'yeni olanı' bilir. Babanın içinde, aynı zamanda önceki nesillerden kendisine aktarılmış olanı da koruma güdüsünü barındıran, özünü koruma çabası vardır. Fakat diğer taraftan kendisine karşı gelse de hayat verdiği ve kendisinin devamını sağlayacak gençliği de koruyup kollamak ister. Oğlunu yanına çekmeyi arzular çünkü onu yok etmenin kendisine ve soyuna da zarar vereceğini bilir. Durum böyle olunca da çoğunlukla çatışmayı yaratan kişi de bu trajik çatışmanın körü körüne kurbanı da genç adam olabiliyor; baba ise olacakları gören ve acı çeken hasım konumundadır. Her daim trajik olarak nitelendirilen bu durum modernitenin yarattığı bağımsızlık mücadeleleri bağlamında babanın aleyhine gelişir.

Baba oğul çatışması, eski çağ edebiyat eserlerine ve bu eserlerden çıkarılan özdeklere (Stoff) öncelikle iktidar mücadelesi ve taht mücadelesi şeklinde yansır. Bu mücadele ise ailenin reisine atfedilen güç konumuna uygun bir anlayışla yaşlı olanın zaferi ile sonuçlanır. MÖ. 6. yy'da yazdığı *Theogonie* adlı oyunda HESİOD'a göre daha ilk çağın başlangıcında Titan Kronos, çocuklarından biri yüzünden hâkimiyetini kaybedeceği kehanetini bildiğinden - Kronos'tan gizlenen oğul Zeus bunu daha sonra gerçekleştirir - kendi

² 'Aranan Babalar Motifi', bir başka başlığı oluşturmaktadır. Bkz. Frenzel 1988: 745-756.

çocuklarını yutar. Açık ara daha insancıl yöntemlerle Kral Davud (2. *Tanak* 13-19) oğlu Avşalom'u yener. [Avşalom ve Tamar öz kardeşler. Üvey erkek kardeşleri olan Amnon, Tamar'a tecavüz ettiği için Avşalom, Amnon'u öldürtür.] Avşalom kardeş katili olmasına rağmen baba Davud onu affetmiş; o ise buna rağmen babasından »İsrail erkeklerinin yüreğini çalıp« [Tevrat'tan alıntı; onların gönlünü kazanarak] babaya karşı çıkmıştır. Hikâye tamamen kralın meşru talepleri, alçak gönüllülüğü ile cömertliği, bir oğluna kıymak istememesi, diğer oğlunun yasını tutmak zorunda kalması üzerine kurulu olup anlatı bu nitelikleri vurgulamaya ve hak edilen zaferi anlatmaya dayalıdır. Önemli edebi özdek araştırmaları bir gelenek oluşturur. Bunlardan biri, sevimsiz ve hatta tehlikeli veliahtlarını ortadan kaldıran yakın tarihin hükümdar kişiliklerine bağlanır. Örneğin Kanuni Sultan Süleyman'ın, oğlu Mustafa'yı öldürtmesi; İspanya Kralı II. Philipp'in, bebek yaşta veliahtın anlaşılabilir bir şekilde hapisane hücrelerinde ölü bulunması ve Rusya çarı Büyük Petro'nun isyancı oğlunun idam ettirilmesi.

Diğer taraftan oğullarını mirastan mahrum bırakmayıp onları bu mirası yönetecek şekilde yetiştirme uğruna oğullarının bireysel eğilimlerini köreltmeleri gerektiğine inanan babaların durumu daha da farklıdır. Öyle ki bu babaların imgesi edebiyatta biraz flu, biraz da zorbacadır. Portekizli IV. Alfons politik ve hanedanlık nedenlerden ötürü kendisine önceleri isyan eden sonra baş eğin oğlu Petro'nun sevgilisi Inés de Castro'yu öldürtür. A. FERREIRA'nın 1587 yılında yazdığı *A Castro* ve L. VÉLEZ DE GUEVARA'nın 17.yy'ın birinci yarısında kaleme aldığı *Reinar después de morir* adlı tiyatro oyunlarında Portekizli IV. Alfons trajik bir figür olarak yansıtılır. Benzer kurgu oğulun, babasının politik emellerine dahi boyun eğdiği Agnes-Bernauer özdeğinde de işlenmiştir. Belirtilen bu eserlerin hepsinde babaya da oğula da adaletli davranılmaya özen gösterilmiştir. [...] (S. 727-730)

Babanın kabullenilmiş öncelikli hakkına rağmen İlk Çağ'dan itibaren meydan okuyan oğula karşı bir sempati beslenmeye başlanır. HERODOT'un MÖ. 5. yüzyılda yazdığı *Histories apodexis III'te*, Korintli despot Periandros'un oğlu Lykophron'dan bahseder. Lykophron babasından, annesinin katili olduğu için nefret eder, yaşlanmış ve artık yalnız kalmış bu adamdan, tahttan feragat edeceğini açıklayana kadar ısrarla uzak durur. Ancak ölüm Lykophron'u erken bulur. Periandros ise varis bırakmadan vicdan azabı içinde ölür. Muhafazakâr IMMERMANN (*König Periander und sein Haus*, 1823), 19. yüzyılın başında dahi bu özdeği babanın trajedisi olarak ele alır. Babaya göre, itaat ve kurallara bağlılık devletin temel taşlarıdır. Oğulun görüşüne göre de, yaşlı olanın genç tarafından alaşağı edilmesi bir doğa kanunudur. H. LILLENFEIN ise aynı özdekten yola çıkarak doksan yıl sonra (*Der Tyrann*, 1912), birbirini ancak birbirinden uzak düşünce affeden aynı soydan gelenlerin trajik karşılaşması

şeklinde kaleme alır. Periandros özdeğinin özünü teşkil eden, oğulun babayı tahttan indirmeye zorlamasını F.H.J. GRAF v. SODEN, »doğal olmayan oğul«un eylemi bağlamında Salierli IV. Heinrich'in (*Leben...Heinrich IV.*, 1787) kaderi ile birlikte işler. Soden ve Immermann'ın yargıladıkları durum yirminci yüzyılın başlarından itibaren onaylanan bir hakka dönüşür: Tahtın varisi olması için getirilen oğul, ayaklanma çıkararak bu iktidar değişimini hızlandırır, babayı sürgün eder ve akabinde öldürür (H. SCHNABEL, *Die Wiederkehr*, 1912) veya vefat edenin ardından tutulacak her türlü yası yasaklayacak bir yüzüzlük sergiler (F. v. UNRUH, *Stürme*, 1922). [...] (S. 730-731)

Çağdaş edebiyat eserleri, eğer mitlere veya tarihi bir özdeğe dayanmıyorsa, miras kavgasını çoğunlukla köylüye/çiftçiye veya onların yaşam alanlarına ilişkilendirir. Bu tür eserlerde, yaşama dört elle sarılan, dirençli yaşlı bir adam tipi oluşur. Adam, sahip olduğu egemenliği bırakmak istemez. [...] (S. 731)

Oğulun anneye duyduğu sevgi »Ödipus-Kompleksi«nden hareketle baba-oğul düşmanlığını içeren özdeğe neden olsa da, aslında özdek bu olguyu bilinçsizce içerir. Bu özdek birçok anlatıda zıtlıkları daha da keskinleştirmek üzere kullanılır. Pek çok durumda aslında baba ile oğul, annenin sevgisi için mücadele etmezler. Aksine oğul, annesinden yüz çeviren babaya karşı anneden yana tavır alır. HERODOT'un Lykophron'u kendini, yukarıda anlattığımız gibi, kocası tarafından ölesiye dövülerek öldürülen annesinin intikamını babasından alan biri gibi hisseder. [...] H. S. WALPOLES'in *Fortitude* (1913) adlı romanında oğul, annesinin ölümünden suçlu olan babasına duyduğu nefretin üstesinden gelemediği için baba evini terk etmek ister. Buna engel olmaya kalkan babayı güreşte yener. A. E. BRACHVOGEL'in *Ein weißer Paria* (1851) adlı oyununda annesinden yana taraf olan oğulun hesap sorması daha az şiddet unsurları içermekle beraber sonuçta babanın intiharına yol açar. İskoçların ünlü eski baladı *Edward*'da anne, oğlunu neden babasını öldürmesi için yönlendirir bilinmez. Ancak pişmanlık içinde yaşayan baba katili, azmettiricisini lanetler (S. 732).

S. FREUD'un tartışmaya açtığı ensest motifi [bkz. s. 399-419] 20. yüzyılın ilk çeyreğinden itibaren farklı edebi türlerde, baba oğul çatışmasını yansıtan tiplerde etkili oldu. Örneğin D. H. LAWRENCE'in *Sons and Lovers* (1913) adlı romanda ve A. BRONNEN'in *Vatermord* (1920) adlı tiyatro oyununda.

Baba oğul arasındaki aşk temelli rekabet ender olarak anneye odaklanır, daha çok başka bir kadın bağlamında işlenir. Elbette aşk ilişkisi babanın ikinci eşi ile kadının üvey oğlu arasında gelişir. İlişkiye yaş açısından bakıldığında ikinci eş, ne de olsa kocasından çok üvey oğula yakındır. Bu şekliyle de edebiyatta süreklilik arz eden bir motif olduğu kadar ensest-motifin tarihinde de yer alır. EURİPİDES'in *Hippolytos* (MÖ 428) adlı oyununda işlenen baba-oğul arasındaki

aşk rekabeti gerçeği yansıtmıyor. Çünkü üvey anne Phädra, kocasını kışkırtmak amacıyla, üvey oğlu Hippolytos'un kendisine kur yaptığını hissettirir. Aslında bu üvey oğulca reddedilen kadının, iki erkeğe oynadığı bir oyundur. PLUTARCH'ın *Demetrios Poliorketes* (2. yy başlarında) adlı oyununda ise Prens Antiochos üvey annesi Stratonike'ye gerçekten âşık olur. Ancak baş gösteren baba oğul çatışması barışçıl çözülür, zira babası karasevdaya düşmüş oğluna hem kadını bırakır hem de imparatorluğun yarısını bahşeder. [...] SCHILLER *Don Karlos* (1786) adlı dramında, tarihi süreçte idealleştirilen Don Karlos'un ceza gerektirecek bir davranış sergilemesine izin vermez. Karlos da, müsebbibi üvey anne olmasa da Hippolytos gibi iftiraya uğrar; ayrıca babasının kıskançlığı da ölümünde rol oynar (s. 733). [...]

Oğul eğer babaya tanınan haklarını ihlal etmeden her ikisi de aynı kadın için mücadeleye girerlerse, olayın genel mantığı gereğince gençler birbirine kavuşur; yaşlı âşık da durumu kabullenerek kenara çekilir. Bu kurguya en uygun örnek olarak J. RACINE'nin *Mithridate* (1673) adlı tiyatro eseri verilebilir. Eserde Mithridate iki oğluna da rakiptir. Oğullarından biri [Pharnaces] babasıyla siyasi anlamda taht mücadelesine girer. Diğer oğlu [Xiphares] ise duygusal rekabet içindedir. [Mithridate'nin nişanlısı Monime ile Xiphares birbirini sevmektedir. Taht mücadelesini kaybeden Mithridate zehir alarak intihar etmek ister, fakat etkili olmadığını görünce bir de kılıçla ölümünü hızlandırır. Ölmeden oğlu Xiphares ile Monime'nin evlenmelerini ve oradan kaçmalarını önerir.] Sevgililer kavuşur, hatta ölmekte olan babanın hayır duasını alırlar. Yeni [20. yüzyılda] çıkan eserlerde baba figürünün zaferi, onun kıvraklığının ve acımasızlığının delili olarak işlev görür. [Özetle: İ. TURGENEV'in *Pervaja Ijubov'/İlk Aşk* (1860) adlı nuveli; M. DREYER'in *Die Siebzehnjährigen* (1904) adlı dramı; Th. FONTANE'nin *Ellernklipp* (1881) adlı nuveli vd. örnekler için bkz. s. 734] DOSTOYEVSKI'nin *Brat'ja Karamazovy /Karamazov Kardeşler* (1880) adlı romanında baba-oğul çatışmasının her türüne yer verilirken *famme fatale* Gruşenka ne babanın ne de ipe sapa gelmez oğlu Dimitri'nin olur. Ama baba-oğulun aşk uğruna rekabeti yaşlı olanın öldürülmesine yol açar. Nihilist İvan'ın istediği, Dimitri'nin işlemekten tesadüfen sıyrıldığı bu cinayeti, gayrimeşru ve çıkarıcı oğlu Smerdyakof gerçekleştirir.

Baba oğul arasında çatışmayı başlatıp ve körükleyen sadece aralarına giren insanlar olmayabilir. Aynı şekilde dini görüşler, farklı düşünceler ve siyasi tercihler de bu çatışmayı başlatıp körükler. İkisinden biri veya her ikisi kendini veya kendilerini aile bağından daha yüce bir değere karşı sorumlu hisseder. Baba oğlunun yargıcı olabilir, oğul da babanın. LİVIUS'a göre yaşlı Brutus, babalarının sürgüne gönderdiği Tarquinier'in yeniden göreve getirilmesi için başlatılan ayaklanmaya katılan her iki oğlunu da cezalandırır. Bu »Roma« özdeğine edebiyatta oldukça sıkça başvurulur (VOLTAIRE'in *Brutus* oyunu, 1730; J.C. HIRZEL'in *Brutus* oyunu, 1761).

Hildebrandslied (810/20) destanının Hildebrand'ı, savaşma onurunu kan bağından üstün tuttuğu için onu tanıyamayan ve onurunu kıran oğluna karşı kılıcını çeker. Oysa bu çarpışmada kendi soyunun sonunu getireceğini bilmektedir (s. 735). [...]

Macar kralı *Albanus* efsanesinde (Latince redaksiyonunu 12. yüzyılın 2. yarısında keşiş TRANSMUNDUS gerçekleştirmiştir) oğul, babanın yargıcı olarak kendi elleri ile enest ilişkilerinden ötürü babasının ve annesinin – baba ve kızı enest ilişkilerini sürdürdükleri için - cezasını infaz eder. *Albanus*'un annesi aynı zamanda *Albanus*'un kız kardeşidir. Ortaçağ destanlarında (1200'de yazılan *La Bataille d'Aliscans*'da; 1215'te WOLFRAM von ESCHENBACH'ın *Willehalm*'da; 1325'te yazılan *La Prise de Pampelune*'de) Hıristiyan inancında yetişmiş oğullar, paganlığı ısrarla sürdüren babaları ile mücadele ederler. LOPE DE VEGAS'ın yazarlığı öncülüğünde kaleme alınan *El pleito por la honra* (1630) adlı tiyatro oyununda konu edilen soylu genç, annesinin ihanetinin sonucu kocası tarafından öldürülmesi şüphesiyle o kadar acı çekiyor ki babasının ağır ceza alabileceğini bile bile, mahkeme huzuruna çıkarıyor. Neyse ki şüpheli suçlamalarını geri çekerek idam ile yargılanan babanın cezası infaz edilmeden sonuçlanıyor. SCHILLER'in (1784'te yayınlanan *Kabale und Liebe* adlı tiyatro eserinde) Ferdinand'ı, kendisini entrikalarla [sevgilisi Luise'den] ayırmak isteyen babasına karşı koyabilmek için o da babasını, başkanlığa yükselişini sağlayan karanlık geçmişi ile tehdit eder. [Yine Schiller'in] *Wallenstein* (1798-99) adlı üçleme tiyatro eserinde idealist Max, ikili oynayan babasından uzaklaşarak kendi yolunu çizer ve savaşta bile bile ölüme gider. M. G. CONRAD'ın *Erlösung* (1891) adlı nuvelindeki subay, babasının sürdürdüğü kaotik yaşamdan ötürü kendi onurunun tehlikeye düştüğü gerekçesiyle, babasını intihara sürükler. F. COPPÉE'nin 1895 yılında yazdığı *Pour la couronne* adlı tiyatro eserinde bir generalin oğlu, babasının kalkışacağı ihaneti önlemek için onu öldürür. A. DÖBLIN'in *Hamlet oder die lange Nacht nimmt ein Ende* (1956) adlı romanında savaş sonrası evine dönen Edward, Hamlet-vari gerçeği ortaya çıkarma ısrarıyla kendini babasının ve annesinin yargıcı olarak konumlandırır ve babası ile ancak babası ölüm döşegindeyken barışır (s. 735-736).

Kaynak

Elisabeth Frenzel. *Motive der Weltliteratur*, Stuttgart: Kröner, 1988, 3. Baskı, üzerinde çalışılmış yayın: 727-744. (Almancadan Türkçeye çeviren NA, Ocak 2023)
Annette Kautt. "Motiv". *Rossipotti-Literaturlexikon* [Rossipotti Edebiyat Ansiklopedisi]; hrsg. von [Yay. Haz.] Annette Kautt; <http://www.literaturlexikon.de/sachbegriffe/motiv.html>; 26.05.2012. (Almancadan Türkçeye çeviren NA, 28.03.2016).